

૨૫૨

૨૫૨

M. T. B. COLLEGE, SURAT
Manuscripts Library

No. Ref.
Ser. 154

Title: ~~Vandana~~ *Sanskrit*

આશાવર મહેડા

સામાન્ય વિવેચના (ભાગ ૨)
૨ વર્ણ વિવેચના (ભાગ ૨)

Pho-6.

1547

InComplete

: ~~Varna Sanskṛta~~		: Title
:	:	: Author
:	:	: Editor
:	:	: Year, Vols.
:	:	: Publisher
1547	:	: १०१ संहिताय विद्यमानः
2 ए०१ वि०००० (inc.)		: Remarks

श्रीगणेशायनमः॥ सिद्धं वर्णं समाना यं तु निजिबहुधोदितं॥ संहतेपेणविशेधेन
निर्णयमियथा मतिः॥१॥ सच वर्णं समानायः कौमारादिमते पंचाशत्संख्यावर्णः॥ न
च-अकारादयः पंचकृस्वाएकमात्रो ह्रस्व इति ह्रस्व लक्षणं॥ पुनश्च ते दीर्घाः॥ अनेकमात्रो दीर्घ
इति लक्षणं॥ एवं चक्षुःलस्यापि दीर्घं तर्जयः॥ तथा च॥ अ-आ ई-उ ऊ-ऊर्कृत् इति ह्रस्वा
समानसंज्ञका जाताः॥ लवर्णस्य दीर्घं भेदेनास्तीति मत्तमसावन्त्रिकं॥ चत्वारि संध्यक्षराणि॥ सं
धिजन्मा मध्यक्षराणि संध्यक्षराणि त्रिमुसलेः॥ यद्यपि निखिलवाङ्मयबीजभूतस्य वर्णसमा
नायस्य प्रादुर्ब्रह्मतथानि त्यक्त्वा संधिजमत्वं चतुर्णानां तदंतर्गतवर्णानां तसंचवतितथा
प्योपचारिकं संधिजमत्वं भवत्येवेति न दोषः॥ द्विदलधामनुत्पत्त्यात्॥ यथापरब्रह्मणः
क्रोधहर्षादिवर्णानंतयेति॥ वस्तुतस्तु सर्वापि संधिकार्याणि कात्पनिकानि॥ अथ
उवाच स्फोटस्वीकारात्॥ तदुक्तं॥ वैयाकरणनूषणे पदे वर्णानि विद्यन्ते वर्णैश्चि वयवा

नच। वाक्यात्पदानामत्यंतं अवि वे को न क म्बेति ॥ एहे - ओ - औ संध्य धृ रा ए णि तिसर
 स्वतासूत्रं। दशानिः समानैः संकलनया चतुर्दशस्वराः ॥ अनुस्वार विसर्गश्चिस्वरसु
 ध्ये गणनीयौ तयोभ्यायोगवाहसंज्ञा ॥ अकारयोगं विना तु दुच्चार संज्ञवात् ॥ अथो
 णि नस्वरमात्रयोगे नवाहः असराण्ययोस्तद्वितियुत्पत्तेः ॥ तत्र चतुर्दश द्वैचस्व
 रा इति कौटसूत्रं। सर्वे स्वराः अकारस्यैव विकाराः गोधूमस्य - अपूपपादिवत् ॥ अकारो
 वै सर्वावगतिश्रुतेः ॥ अक्षराणामकारोस्माति भगवदुक्तेश्च ॥ अकारो वास्तु देवस्या
 दिति कौशाच्च ॥ अकारस्य षोडशात्मकस्य ककारादिव्यंजनसंयोगात्प्रकलशब्द
 जालोत्पत्तिः ॥ यथा पृथिवी जलसंयोगाद्यराद्युत्पत्तिः ॥ अतएव ककारादिनां व्यंजन
 तां व्यंजयन्ति राष्ट्रानां अति व्यक्तिकुर्वन्ति व्यंजनानि इति युत्पत्तेः ॥ काद्यनि व्यंजनानि
 तिसंज्ञासूत्रं ॥ व्यंजनानां स्वरसंयोगमन्तरेणेच्चेरानं न न वृत्ति केवलाभिदक्षिर्घरा

॥१॥

दिजननवत् ॥ अतएव मन्त्रशास्त्रे वर्णानां शिवरात्र्यात्मकत्वमुक्तं ॥ तथाहि कका
 रादिद्विकारांता वर्णस्ते शिवरूपिणः ॥ अकारादिविसर्गानां स्वरः षोडशाशक्तयः ॥
 विना स्वरं तु नान्येषां जायते व्यक्तिरंजसा ॥ शिवशक्तिमयान्वाहहृदयो वर्णमना
 पिण्ड इति ॥ इदं च शिवः रात्र्या युक्तो यदि न वर्ति शतुः अतर्विलुप्तमिति सौंदर्यलहरी प्रो
 क्तव्याख्यायाम्बितं ॥ व्यंजनीति च त्रयस्त्रिंशत् ॥ तत्र पंचविंशतिस्पर्शाः काद्योमा
 वसानास्पर्शा इति चात् ॥ चत्वारो लस्याः यदलवा - अंतस्था इति सूत्रात् ॥ चत्वारः ॥
 उष्माणः ॥ शषसहा ऊष्माण इति सूत्रात् ॥ संकलनया त्रयस्त्रिंशद्व्यंजनानि ॥ तथा
 हि कश्यपघट - च घटजसम दठ उढ एतद्यदधनपफलजसम यदलवशषसहेति
 स्वरेः सह संकलनये को न पंचाशद्व्यंजनां सप्तसंभवा लोकप्रसिद्धाश्च ॥ लकारस्य तु
 नसिद्धिद्विरूपत्वमंगीकृत्य पंचाशद्व्यंजना इति मानिक्यवहारः ॥ तेषां चानुनामप्र

नितोमजवेनशत संख्या वर्णमाक्षतवन्ति। कपसंयोक्तृ इत्याकारयुक्तव्यं जन
 द्यात्मकं माजाया मेरुं मां त्रिका आहुः॥ अष्टोरपानावयवमाजेति पक्षे चाष्टौ वर्णान्
 गणयन्ति। तथा ह्येकः स्वरवर्गः द्वितीयः कवर्गः तृतीयश्च वर्णः चतुर्थश्च वर्गः पंच
 मस्तवर्गः षष्ठः पवर्गः सप्तमो यवर्गः अष्टमः शवर्गः नकारस्तु मेरुत्वात् संख्याधि
 कोचवन्ति। पद्मबीजादिमाक्षपेक्षया शब्दबीजमाजेयं मुख्येति सिद्धं तः॥ पाणिनीय
 मा नतेतु द्विचत्वारिंशदक्षरो वर्णसंज्ञायः। तत्रेयमस्ति किं वदति॥ पुराक्षिप्तगोनदर्व्यं
 तसमापेक्षानाम्नाकस्य च दृष्टेः पुत्रापूर्वेवयमिज्जातैककुत्रादैवयोगाद्विद्यमाना
 नूनः॥ साचप्रतिदिनमेधमानं मेधायितं तनयमुपादायपि न्यहसंनिधौ कृतसंस्कार
 रस्यक्षिशोर्धमयनविधिं सिध्यर्थं स्वकूटोपयुक् विधाय वा वसन्। तस्याः सुनुः शैश
 वाहारस्य संश्रान्तसर्वविद्यः शिवाश्रयततत्परो बन्धूः॥ सकृदचित्स्वरसंस्कारसं

॥२॥

म्यकूबोधकरनेत्रचांद्रदित्यः सारवतरं व्याकरणं कर्तुं कामो बन्धूव। तदर्थं सप्ति
 वध्यानात्मकं मंगलमाचरन् समाधौ उभरुनादमाकर्ण्य चतुर्दशसूत्रात्मकं वर्ण
 समाम्नायशास्त्रं प्रतिसंधत्ते स्म। ततः समुनिस्तत्रस्थ वर्णक्रममुपादाय चिब्रवि
 त्शस्त्रोपशययोगिनः॥ प्रत्याहारान् परचयत्। ततस्तानि सूत्राणि माहेश्वरा
 णानि व्यपदिश्यते। तानियथा॥ अ ई उ ए ऋ ल क र ए ओ ङ ३९ जौ च ४ ह य व र ट ५
 ल ए र ६ न म ड ण न म ७ स भ ञ र घ ङ धू ष ८ ज ब ग ड द श र ९ ख फ छ ठ थ च ट त व १०
 क प य ११ श ष स र १२ ह ल १४ अ न ह कारः प्रयोजनवशात्पुनः पठितो ये क ए व ग ए प
 ते। तत्र असिद्धक्रमपरिहारे प्रयोजनं मत्कृतायां तरेण माजायां इष्टव्यं। माहेश्व
 रस्तु त्रैधनुबंधनिवेशनादौ रवमाशंक्य तत्रत्य वर्णक्रमः सारस्वतव्याकर
 णे निरनुबंधः सन्निवेशितः परंतु नत्र संज्ञांतरकः यनायां गौरवं प्रत्युताधि

कमायात्। तथा हि ॥ अक्रांस्थाने समाना इति। एचंस्थाने संध्यक्षराणांति। इचंस्थाने
 नेतामिन इति। अचंस्थाने स्वर इति ॥ वस्तुतस्तु त्वं शास्त्रवत्। व्याकरणे लाघवमे
 व सर्वथा चिन्तिषि तमिति नास्ति नियमः ॥ तथा हि ॥ घाधि। घु। टि। कृत्वा। अदिसंज्ञावि
 धौ लाघवमादत्तं। सर्वनामस्थाने कर्मप्रवचनाय परस्मैपदादिसंज्ञासु च गौरवमादत्तमि
 ति। यद्यपि कलमुन्यंगैरवं न दोषायेत्यन्यर्थासंज्ञासु समाधानमाहस्तथाप्याप्ते डि
 तादिसंज्ञासु तदज्ञावात्। आचार्यवचनेषु गौरवलाघववचयौ यौ अभिनिवेशो न
 समंजसः। अचिन्तु व्यवहारविरोधिसाधवदुष्टमेवेति ममामहे। तथा च परिभा
 षा। पर्यायशब्दानां कुलधुचर्चानाद्रियते इति। आचार्यहि स्वकीयसंदर्भेनैकपुण्येन
 शब्दसंनिवेशं कुर्वन्ति न तु गौरवनिर्वाहकतुल्यदिदरुचिरमिति मुख्यबोधव्या
 करणे हि वोपदेवेन। आ॥ दी॥। आ॥ वा॥ पा॥ पी॥ सा॥ कृतासु प्रथमादिविभक्तिसंज्ञासु

॥३॥

लाघवसर्वेपि तांतिर्व्यवहारक्षिप्तमइति संतव्यं। तत्र स्थानुभवशामा एपात्
 पाणिन्यादयः। शास्त्रकारहि पूर्वचार्यकृतं संज्ञादिकं प्रविरोधज्ञापनाय स्वपा
 णे निवेशयन्ति स्म। यथा पाणिनिना विस्मर्तनीयानुस्वारसंज्ञयोः पूर्वचार्यकृतयो
 रवोपादानं कृतमिति ॥ अविरोधश्चोक्तनाथतिय पाणिना स्वपाण्येन मतां तदकृत्वा
 मुनिनां नामग्राहं निवेशनादेव धर्मशास्त्रेऽपि याज्ञवल्क्यस्मृतौ मन्वादीनां परिगणनमि
 ति। ननु महेश्वरसूत्रस्था द्विचत्वारिंशत्संख्याकारवर्णः परिगण्यते ॥ स्थानुभ
 वस्ति द्वानां दार्घ्यादीनामपि मतां तरे संख्या न दर्शिता। कथं तेन गणिता इति चेत्सत्यं।
 मतां तरे संख्या सर्वेपि पाणिनीये लाघवार्थमेतावं त एव गणिता इति बोध्यं। दार्घ्या
 दीनां सर्वसंज्ञाविधाने न गुणलंघनीकारात् ॥ ततश्चाज्ञेदका इह शास्त्रे गुण इति प
 रिभाषया संख्याधिक्योपपादकत्वं नास्ति। अज्ञेदका इह शास्त्रे गुण इति वचनमेव

व्याचक्षते शिष्टाः। इह शास्त्रे पाणिनीय व्याकरणे गुणा दार्ढ्यादयोऽभेदकावर्गस्वर
 पनेदकान्नवन्ति। जातिपक्षे दार्ढ्यादिगुणव्यक्तिषु जातेरभेदस्वीकारात्। व्यक्तिपक्षे
 च दार्ढ्यादिविशेषणविशिष्टाया व्यक्तेः। नीत्तपातदिवसनसं - तदेव दत्तव्यत्वेति
 यस्नेदनाबोपपत्तेश्च परिजापायां पाणनीयशास्त्रग्रहणात् जाति। शास्त्र्यप्रतिज्ञा
 दिशास्त्रांतरे दार्ढ्यादीनामपि वर्णान्तरत्वेन परिगणनात्॥ संख्याधिक्यमविक्र
 द्वा॥ तथाहि। कात्यायन प्रातिशाख्यसूत्राणि॥ प्रधातोर्वा सप्तमन्तायं व्याख्यास्या
 मः। तत्र प्रथमाः स्वराः। ते यथा॥ प्र इति। प्रा इति। आ इति। इति। ईति। ईति।
 उ इति। ऊ इति। ऋ इति। ॠ इति। ॡ इति। ए इति। ऐ इति। औ इति। अथ
 संध्यक्षराणि॥ ए इति। ऐ इति। ओ इति। औ इति। ऐ इति। औ इति। औ इति। औ इति।
 स्वराः। अथ व्यंजनानि। तद्यथा किति खेति गिति घिति ङिति चि कवर्गः चिति छिति

॥४॥

जिति शिति त्रिति चवर्गः॥ ढिति ढिति डिति ढिति णिति णिति ढवर्गः॥ त्रिति चिति दिति
 धिति निति तवर्गः॥ पिति फिति बिति भिति मिति पवर्गः इति स्पर्शः। अथांतस्थाः चि
 त्रिति त्रिति त्रिति। अथोष्माणः चिति चिति सिति हिति। अथायोगवाहाः॥ प्रः इ
 नि विसर्जनियः। ऋ इति जिह्वा मूलीयः प इति उपध्मानायः। अं इत्यनुस्वारः। अं इति
 नासिक्यः। कं खं गं घं इति यमाः। एते पंचषष्टि वर्णाः। ब्रह्मराशि रात्मा वाच इति
 पाणिनीयशिष्टायां तु त्रिषष्टिश्चतुःषष्टिर्वा वर्णाः संभवतो मताः। प्राकृते सस्कृ
 ते चैव स्वयंप्रोक्ता स्वयंनुवाः॥ १॥ स्वरा विंशति रेकश्च स्पर्शानां पंचविंशति। या
 दयश्च स्मृता ह्यष्टौ चत्वारश्च यमास्मृताः। २॥ अनुस्वरोऽपि सर्गश्चः कः फौ चापि
 पराश्रयो॥ दुः स्पर्शश्चेति विज्ञेया लकारः छुत एव चेति। वर्णानां त्रिषष्टि संख्या
 कत्वं चतुःषष्टि कत्वं च श्रूयते॥ तत्र पक्षद्वये पंचषष्टि पक्षात् किं - वेदयं

परिहृतमिति शंकायां भुज्यते॥ त्रिषष्टिवर्णपक्षे दीर्घलृकारस्तु लृकारश्च न
 गण्यते॥ चतुषष्टिवर्णपक्षे दीर्घलृकार न गण्यते॥ कृतस्तु गण्यते॥ प्रातिशाख्ये
 तु त्वर्णस्य भेदत्रयमपि गणितं निति॥ पक्षत्रयं सिद्धं॥ वकारस्य दीर्घादयो न
 संतातिश्चिदापंजिकायां लिखितं वचनं प्रथमपक्षपरं॥ द्वितीयपक्षे तु दीर्घभेद
 मात्रं निषिध्यते॥ तृतीयपक्षे तु दीर्घोपिन निष्यते॥ अत्र मुनीनामनुजव
 प्रमाणं॥ अतएव शिक्षायां मुक्तवर्णः संभवतो मत्ता इति नो बोधानुभवः॥
 यथानुजवं परिगणिता इत्यर्थः॥ संध्यं दशरामपि ह्रस्वानसंति तिस्रिंशत्
 पञ्जिकायां लिखितास्मतिरनुजवन्मूलैव तिवेधं॥ पञ्चदुःस्वप्नो नाम ह्रस्व
 लकार इति केचित्॥ नासिक्यसंज्ञोऽंकारो दुःस्वप्न इत्यन्ये॥ अंकारो नाम दीर्घ
 त्वमापन्नोऽनुस्वार एव॥ तथा चोद्बुद्धिः॥ अनुस्वारावं-आ इति द्वितीयोऽनु

॥५॥

स्वारा रंग इति केचिदप्यपदिशंति॥ तथा च शिक्षांतरश्लोकः॥ यथा सौ राक्षका ना
 रि-अहं इत्यतिभाषते॥ एवं रंगं विजानियात्स्वरे-असं इव रेदया इति॥ अस्या
 नेव शिक्षायां नासिक्यस्य स्वरूपलक्षणं स्थानियमभ्योपदिष्टं॥ तथा हि-अ
 लां कुवाणा नाघोषो दंतमूल्यः यस्वरानुगः॥ अनुस्वारस्तु कर्तव्यो नित्यं हो-श
 षसेषु च॥१॥ अनुस्वारविसर्गजिह्वामूलीयोपध्मानिया-अयोगवाहा इत्यु
 च्यते॥ अकारादिनावर्णसिमुदायेन संहिताः संतोऽयोगा-प्रात्मानं वहंतीत्य
 योगवाहाः इति व्युत्पत्तेः॥ यमानां त्वयोगवाहसंज्ञानास्ति तेषामकारयोगावा
 त्॥ विच्छेदात्मकत्वेन स्वरयोगानुपपत्तेश्च॥ परिषदभाष्येऽपि यमस्य पर्यायो
 विच्छेदराष्ट्रः कृतः॥ तस्मात्साहिताः विच्छेदरूपस्य यमस्य वर्णधर्मत्वं वास्तवं॥
 प्रोपचारिकं तु वर्णत्वमिति सूक्ष्मधियो विज्ञावयंतु॥ तेन वर्णधर्मत्वपक्षे

माश्रित्य यमानां द्विर्भावादिकार्यं व्याकरणेन क्रियते। कार्यं नुपयोगाच्च। पा
 रिनायवर्गसमाप्ताये यमानपठिता इति विद्वांसो विद्वां कुर्वन्तु। नारदो ह
 त्रिंसां यमस्ववर्णां गमत्वं मन्त्रिहितमिति शिक्षाभाष्ये। अथ क्व वर्गीयाश्च त्वा
 र एव यमाः। वर्गांतरायास्तु नेत्यत्र विप्रतिपत्तिः। तथा हि। स्वयां यमा इति सि
 द्धांतकौमुदीस्थकारिका व्याख्याने वर्गाणां प्रथमद्वितीयः स्वयः। तथा तेषामे
 यमा इत्युक्तं। तेन वर्गांतरायाणामपि यमत्वं मस्तान्तिप्रतिजातिः। किंच यमा
 नां पूर्ववर्गसिद्धशब्दात्स्वयं यमत्वाद्वाह्यग्रहणेन तदुद्देशेन सिद्धे पुनर्यमग्रहणे
 स्वरूपनेहमपि बोधयति। किंच वर्गेष्वाद्यानां चतुर्णां पंचमेपरे मध्ये यमो ना
 म पूर्वसिद्धो वर्गः प्रातिशरण्ये प्रसिद्ध इति। तत्रैव यमस्वरूपनिर्देशे वर्गेष्वि
 ति बहुवचनश्च वर्गात्वं चानामपि वर्गाणां चत्वारश्च त्वा शो यमा नैवेति इ ॥६॥

तिसिद्धं। तत्र पंचमेपरे इत्येकवचनायस्मिन् कस्तिं स्थित्यं च मेपरे इत्यर्थ
 उक्तो न वेति। पारिषदाभ्ये च यज्ञः याज्याहक्यमिति यमोदाहरणेषु वर्गांतरा
 ययमोदाहरणसत्त्वादिशोधोद्बन्धः। एवं स्थिते सिद्धान्तकौमुद्यां पलित्ककनीः
 चस्वनतुः मन्त्रिः सन्तात्यत्र करेण घेभ्यः परे तत्सदृशा एव यमा इति क्व
 श्माचोदाहरणानि तु दिग्दर्शनमात्रमिति प्रतीयते। न च तत्र कोशद्यानां च
 तुर्णां विद्यास्य रेष्वाद्यानां चतुर्णां मिति। अथवा वर्गेष्वाद्यानां चतुर्णां मि
 ति पाठांतरं कल्पयित्वा क्व वर्गीयग्रहणं समाधेयमिति वाच्यं। वर्गेषु भवा
 कर्पाः पंचविंशतिवर्णा इति तृतीयपक्षे व्युत्पत्तिरिति। ग्रंथकारेण सांदि
 ग्धत्वात् तथा पाठांतरं न कृत्तिमिति प्रतीयते। तस्मात्कात्यायनयाज्ञकल्प्या
 दिना रदो ह त्रिंशां कल्यादिभुनि मत्तपयो नोचनया क्व वर्गीयाश्च त्वा र ए

ययमानि स्याः॥ वर्गांतरि धारणां तु यमसुनिवृत्तिरिति शिक्षायांचत्वारश्च
 यमास्मता इत्युक्तं गगवता पाणिनिना परशास्त्रप्रणयने वर्णविवेको न तु
 तद्वति स्वयमेव तदर्थं शिक्षाशास्त्रं प्रणतमिति शिक्षा आहुः॥ तत्र क्रुत्स्व
 धपुलानां जिन्नवर्णत्वं कृतं॥ व्याकरणे तु ना॥ अनेह का ईह प्रोक्ते गुणा इति
 क्रुत्वादानां गुणत्वसंगीकृत्य ताद्यवाधं जिन्नवर्णत्वं न तु तमित्यस्य स्वतंत्रं
 छलमुनेर्विवक्षेव प्रमाणं शास्त्रद्वये पुरुषतादानां गुणत्वमेव न तु वर्णान्तर
 लमिति वर्धाधर्मविचारविशेषस्तु मत्कृतायां तदंगमाजायां दृष्टव्यः॥ वस्तु
 तस्तु पाणिनीयतत्त शिक्षापेक्षया कात्यायनतत्तं प्रातिशाख्यं बलवत्तया
 क्तेणे हि उत्तरमुनिनां ग्रामाण्यमित्युक्ता पाणिनीयसूत्रापेक्षया कात्यायन
 तत्तवार्तिकस्य बलाय स्तमाहुः॥ ततश्च त्रयोविंशतिरुच्यंते स्वराः शृणुर्थ

७

चिंतकेः॥ द्विचत्वारिंशद्व्यंजना येनावा न वर्णसंग्रह इति कात्यायनोक्तं पंच
 ष्टि संज्ञानि विवक्षाः॥ मंत्रशास्त्रे कृदोपीनस्तु क्रुत्तवर्णयोर्व्यंजनां शंभ्यंजनत्वेन ग
 तार्थं मयंते॥ स्वरांशेष्वस्वरांतरे तर्जनायैति इति वदंति॥ कवर्गपंचमंचवर्गपं
 चमंचमंत्रे धनुषयोगादनुस्वारेण गतार्थं चाहः॥ प्राततजनाश्च तथैव व्यय
 रसिद्धिं कुर्वन्ति॥ सूक्ष्मधियां वस्तुनादयैरिति विस्तृतया द्विरप्यतो सिद्धे
 वारसिमाप्तायः संख्याने देवि चरितः॥ यथाप्रज्ञं प्रदिष्टे यं वर्णसंज्ञा विवेचना॥ रव्या
 २॥ इति श्री परवाक्यप्रमाणपरवरी एवामजीश्वरात्मजा शाधर नटविरचि
 ता वर्णसिमाप्ताय विवेचना समाप्ता॥ ॥ श्रीगणेश॥ ॥ अथ वर्णसिमाप्ता
 यगुणानां वर्णनेष्टया॥ वर्णानामुत्तराणां च विवेकः क्रियते मूर्ध्नि स्रुटं॥ १॥
 यद्यपि प्रत्याहारादि कस्य नासौ गगवता नाप्यकारेण अक्षरं तत्तद्विपा

दशोते कालरोदरमित्युदरं संज्ञानि र्वचनं ततं । तेन प्रत्याहारां तर्गतवर्ण
 ना महरसंज्ञाप्यस्तीति सिद्धं । तथापि प्रातिशाख्ये विवेकः कृतः । तथाहि । त
 समुदायो हारमिति सूत्रं । तेषां वर्णानामेकी जावत्तल्लक्षणः समुदायो हारं
 जवतीति तद्भाष्यं च तथा च । आदिष्वेकमहरं । वर्णस्तु प्राकाररेफदीर्घकारा
 रव्यास्त्रय इति जेदः सिध्यति ॥ पुनर्व्यवहारसिध्यर्थं सूत्रांतरं वर्णविति । तस्य
 भाष्यं च । वर्णसमुदायो वा वर्णो वा । अहरं जवति । व्यवस्थितविभाषाचेयं
 स्वरः केवलो अहरं जवति । व्यंजनसमुदायो हि स्वरसहित एवाहरं भवतीति
 अयं विवेकः । प्रायेण चंदो विषय इत्याहुः । अथ वर्णगुणः पुरुषस्य स्थूलत्व
 त्तशरीरगौरवाद्य इव स्वरूपजेदमवहारसाधकाविशेषणान्तराये च
 धमस्ति गुण इत्युच्यते । तत्र ह्रस्वदीर्घतुलानां प्रातिशाख्यादिमते जित्त